

Uniwersytet Warszawski
Wydział Prawa i Administracji

Magdalena Brzozowska

Autoreferat rozprawy doktorskiej
„Problemy związane ze stosowaniem tymczasowego aresztowania
w Polsce na przykładzie orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka”

przygotowanej pod kierunkiem prof. dr hab. Eleonory Zielińskiej

Recenzenci:

prof. dr hab. Teresa Gardocka, SWPS Uniwersytet Humanistycznospołeczny w Warszawie
prof. UŁa, dr hab. Jacek Kosonoga, Uczelnia Łazarskiego w Warszawie

Katedra Prawa Karnego Porównawczego

Warszawa 2023

I. Uzasadnienie wybór tematu rozprawy

Przedmiotem pracy jest ocena krajowych regulacji prawnych dotyczących środka zapobiegawczego w postaci tymczasowego aresztowania oraz praktyki jego stosowania w kontekście standardów wyznaczonych orzecznictwem Europejskiego Trybunału Praw Człowieka.

Do podjęcia tej tematyki skłoniła autorkę niepokojąco duża liczba przegranych przez Polskę spraw, w których Trybunał stwierdził naruszenie art. 5 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, stanowiącego między innymi gwarancję przeciwko naruszeniom związanym ze stosowaniem tymczasowego aresztowania. Z opublikowanych przez Trybunał w 2022 roku danych wynikało, że Polska dopuściła się 318 naruszeń prawa do wolności i bezpieczeństwa osobistego, co plasuje nas na czwartym - pod względem ilości naruszeń – miejscu wśród państw członkowskich Rady Europy. Jedynymi państwami, które dopuściły się większej liczby naruszeń są Rosja (przed jej wykluczeniem z Rady Europy), Turcja oraz Ukraina - bo odpowiednio aż w 1494,843 i 649 sprawach. Ogólna liczba naruszeń tego przepisu przez 47 państw członkowskich Rady Europy wynosiła 4903. Jednocześnie pamiętać należy, że wiele spraw kończy się w drodze ugody bądź deklaracji jednostronnych, które są jednoznaczne z przyznaniem naruszenia. Z tego względu liczba naruszeń stwierdzanych w formie wyroku nie daje pełnego obrazu sytuacji. W latach 1993-2022 Trybunał wydał łącznie 129 decyzji zatwierdzających zawarte ze skarżącymi ugody bądź deklaracje jednostronne w związku z zarzucanymi naruszeniami art. 5 w zakresie tymczasowego aresztowania.

Analiza skarg wnoszonych przeciwko Polsce do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka wskazała, że najczęstszą przyczynę naruszenia Konwencji stanowiła długotrwałość tymczasowych aresztowań stosowanych przez polskie sądy. W dniu 6 czerwca 2007 roku Komitet Ministrów Rady Europy przyjął Tymczasową rezolucję KM/ResDH (2007)75 dotyczącą wyroków Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w 44 sprawach przeciwko Polsce, w których stwierdzono nadmierną długość aresztów tymczasowych. Polska została zobowiązana do analizowania i wprowadzania środków mających na celu skrócenie długości stosowania tego środka, z uwzględnieniem podjęcia możliwych zmian legislacyjnych i zmiany praktyki sądowej. Na przykład w wyroku z dnia 3 lutego 2009 roku, wydanym w sprawie Kauczor przeciwko Polsce Trybunał stwierdził, że zbyt długotrwałe stosowanie tymczasowych aresztowań stanowi w Polsce problem systemowy wymiaru sprawiedliwości w sprawach

karnych i na podstawie przepisu art. 46 Konwencji zobowiązał państwo do podjęcia środków zmierzających do likwidacji naruszeń art. 5 ust. 3 Konwencji. W przedmiotowej sprawie skarżący spędził w areszcie tymczasowym ponad 7 lat. W trzech kolejnych sprawach, mianowicie w sprawie Ruprecht przeciwko Polsce oraz Zirajewski przeciwko Polsce, a także Bieniek przeciwko Polsce, skarżący spędzili w areszcie: 7 lat i 11 miesięcy (skarżący Ruprecht i Zirajewski oraz 7 lat i 10 miesięcy skarżący Bieniek).

Przewlekłość tymczasowego aresztowania, mimo, iż stanowiła najliczniejszą grupę naruszeń, nie była jedynym powtarzającym się problemem związanym ze stosowaniem tego środka stwierdzonym przez Trybunał. Analiza orzecznictwa wykazała, iż w realiach polskich tymczasowe aresztowanie było nierzadko stosowane również bezprawnie, a także bez zapewnienia stronom procesu równości broni. W sprawach historycznych naruszenia te wynikały ze stosowania tymczasowego aresztowania przez prokuratora bądź dopuszczalności stosowania tymczasowego aresztowania po wniesieniu aktu oskarżenia bezterminowo i praktycznie poza jakąkolwiek kontrolą bowiem aż do 1996 roku nie obowiązywały żadne ustawowe terminy dotyczące długości tymczasowego aresztowania ani też żadne przepisy regulujące inne kwestie dotyczące tego środka po wniesieniu aktu oskarżenia. Natomiast w nowszych sprawach przykładami takich naruszeń było pozbawienie oskarżonych możliwości udziału w posiedzeniach, w ramach których orzekano o stosowaniu tymczasowego aresztowania, brak dostępu do akt sprawy, w zakresie w jakim stanowiły podstawę wniosku prokuratora o zastosowaniu aresztu, a także nierzadko wielomiesięczne rozpoznawanie wniosków o uchylenie tymczasowego aresztowania bądź zażaleń na wydane w tym przedmiocie postanowienia.

W świetle tych danych oczywistym było, że w Polsce istnieje bardzo poważny problem ze stosowaniem tymczasowego aresztowania i jest on aktualny nawet pomimo odnotowywanego spadku ilości naruszeń stwierdzanych przez Trybunał. Jeszcze bowiem w 2019 roku Komitet ONZ Przeciwno Torturom w uwagach końcowych z dnia 9 sierpnia 2019 roku dotyczących siódmego sprawozdania Polski z realizacji Konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania wyraził zaniepokojenie zakresem stosowania i długością tymczasowego aresztowania oraz brakiem określenia w Kodeksie postępowania karnego jego maksymalnego czasu trwania. Zastrzeżenia Komitetu dotyczyły też sposobu uzasadniania stosowania tymczasowego aresztu, dopuszczalności przedłużenia aresztu po wydaniu wyroku przez sąd pierwszej instancji na okres 6 miesięcy, a także niskiej skuteczności

zażaleń w przedmiocie stosowania tego środka. Nadto problematyka nieprawidłowości związanych ze stosowaniem tymczasowych aresztowań w Polsce jest stale również przedmiotem zaniepokojenia organizacji pozarządowych oraz przedstawicieli doktryny, w związku z czym środowiska te apelowały o ustalenie przyczyn tego stanu rzeczy. Te wszystkie czynniki zdecydowały o wyborze tematu badań i kształcie rozprawy doktorskiej.

II. Cele i tezy rozprawy doktorskiej

Celem pracy było ustalenie przyczyn, a także zaproponowanie rozwiązań pozwalających na wyeliminowanie naruszeń związanych ze stosowaniem tymczasowego aresztowania w Polsce. Cel ten realizowano poprzez przeanalizowanie z jednej strony przepisów Konwencji w zakresie tymczasowego aresztowania oraz wszystkich zapadłych w tym okresie orzeczeń ETPC w sprawach przeciwko Polsce, w których doszło do stwierdzenia naruszeń, a także ważniejszych i kształtujących standardy orzeczeń przeciwko innym państwom, z drugiej strony zbadano obowiązujące w tym okresie przepisy krajowej procedury karnej z uwzględnieniem wszelkich dokonywanych zmian, a także praktykę stosowania tymczasowych aresztów w Polsce.

Analiza ta pozwoliła na sformułowanie oraz potwierdzenie tez badawczych pracy, zgodnie z którymi:

- przyczyną stwierdzonych wobec Polski naruszeń prawa do wolności i bezpieczeństwa osobistego jest zarówno niedostateczne dostosowanie polskiej procedury karnej do Konwencji jak również niewłaściwa praktyka stosowania tymczasowych aresztów, nieuwzględniająca standardów wynikających z Konwencji oraz orzecznictwa Trybunału,
- istotą stwierzonego w Polsce problemu systemowego nie jest długotrwałe stosowanie tymczasowego aresztowania, ani też nienależyte jego uzasadnianie, ale stosowanie go z pominięciem jego podstawowej funkcji procesowej, czyli jako środka służącego innym celom niż zabezpieczenie prawidłowego toku postępowania,
- przepisy dotyczące odszkodowania w związku z niesłusznym aresztem, a także przepisy cywilne dotyczące odpowiedzialności odszkodowawczej Skarbu Państwa nie realizują konwencyjnego standardu w zakresie odszkodowania i nie

stanowią efektywnej procedury ubieganie się o odszkodowanie w związku z naruszeniami spowodowanymi stosowaniem tego środka.

III. Przyjęte metody badawcze

Podstawową metodą wykorzystaną w pracy była metoda dogmatyczno – prawna obejmująca analizę przepisów prawnych i innych dokumentów źródłowych, przepisów Konstytucji, umów międzynarodowych oraz innych ustaw krajowych, a także orzecznictwa sądowego oraz wynikających z literatury krajowej i zagranicznej poglądów doktryny, a ponadto dostępnych danych statystycznych. Informacje na temat rozwiązań prawnych przyjętych w innych państwach członkowskich Rady Europy przytoczone zostały jedynie jako uzupełnienie wyводу i nie stanowią zwartej całości a służyć mają wyłącznie lepszemu zobrazowaniu problemu. Polska literatura dotycząca tymczasowego aresztowania jest niezwykle obszerna, co wymagało przemyślanego jej wyboru. W związku z tym w pracy uwzględniono tylko te jej pozycje, które bezpośrednio odnosiły się do zasadniczych tez pracy.

IV. Struktura pracy

Rozprawa składa się ze Wstępu, czterech rozdziałów merytorycznych, z których dwa pierwsze poświęcone są postanowieniom Konwencji, trzeci regulacjom kodeksowym w zakresie tymczasowego aresztowania, czwarty natomiast analizie stwierdzonych przez Trybunał naruszeń. Wywód zamyka zakończenia, na które składa się analiza i wnioski *de lege lata* oraz *de lege ferenda*.

Rozdział pierwszy poświęcony jest ocenie skuteczności implementacji Konwencji do polskiego porządku prawnego. Rozważania w tym zakresie poprzedzono genezą, powstaniem oraz rozwojem koncepcji praw człowieka, kontekstem przyjęcia Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, a także jej znaczeniem dla kształtowania międzynarodowego porządku prawnego tuż po II wojnie światowej oraz współcześnie. W rozdziale tym zaprezentowano złożoność procesu dostosowywania polskiego prawa i praktyki jego stosowania do standardów Rady Europy przekładającą się na charakterystyczną strukturę stwierdzonych wobec Polski naruszeń, wśród których dominują naruszenia o charakterze repetytywnym i systemowym. Ta część pracy stanowi też polemikę z utartym poglądem, jakoby z ilości stwierdzonych wobec Polski naruszeń można było wywodzić tezę

o nieskutecznej implementacji Konwencji. Analiza różnych aspektów składających się na ten proces, przede wszystkim „sukcesy” w zakresie wykonywania wyroków ETPC podważają te poglądy. Szczególną uwagę w tej części pracy poświęcono rozważaniom związanym z problemem systemowym odnoszącym się do tymczasowego aresztowania analizując go w kontekście pozostałych problemów, a także poszukując jego genezy.

W ramach rozdziału drugiego i trzeciego dokonano analizy porównawczej systemu Konwencji oraz systemu prawa krajowego w zakresie stanowiącym przedmiot niniejszej pracy. Ramy rozdziału drugiego koncentrują się na przedstawieniu wykładni przewidzianego w przepisie art. 5 Konwencji prawa do wolności i bezpieczeństwa osobistego, a także obowiązujących w tym zakresie standardów Trybunału. Wywód uzupełniony jest wypowiedziami wybranych teoretyków prawa oraz orzecznictwem Trybunału, przede wszystkim w tak zwanych sprawach wiodących, które te standardy ukształtowały. Rozdział trzeci poświęcony jest omówieniu zgodności przepisów krajowych w zakresie tymczasowego aresztowania ze standardami konwencyjnymi, z uwzględnieniem perspektywy historycznej. Szczególną uwagę poświęcono przedstawieniu gruntownej reformy tej części procedury karnej od momentu uznania przez Polskę jurysdykcji Trybunału. W rozważaniach tych ograniczono się wyłącznie do przepisów Kodeksu postępowania karnego obowiązujących od momentu przystąpienia Polski do Rady Europy, to jest Kodeksów postępowania karnego z 1969 oraz 1997 roku oraz nowelizujących je ustaw. Odwołania do Kodeksu postępowania karnego z 1932 roku mają charakter tylko wypadkowy. Celem tej analizy było wykazanie czy przepisy krajowe w zakresie tymczasowego aresztowania realizują konwencyjny standard, a w konsekwencji, czy stwierdzone wobec Polski naruszenia Konwencji wynikają z wadliwego prawa, czy też praktyki jego stosowania. W tej części omówiono także postulowane w środowiskach prawniczych zmiany przepisów mające zapewnić ich zgodność z konwencyjnym standardem bądź przyczynić się do zmiany praktyki.

Rozdział czwarty zawiera analizę wyroków Trybunału wydanych w sprawach przeciwko Polsce, w których, w okresie od uznania przez Polskę prawa do skargi indywidualnej w dniu 1 maja 1993 roku do dnia 31 grudnia 2022 roku Trybunał stwierdził naruszenie Konwencji. Sprawy te obejmują naruszenia art. 5 Konwencji we wszystkich stwierdzonych w dotychczasowym orzecznictwie Trybunału obszarach, mianowicie w obszarze bezprawności i arbitralności tymczasowego aresztowania, jego przewlekłości, a także w obszarze szeroko pojętych gwarancji procesowych osób aresztowanych. Największa liczba uchybień wiąże się z naruszeniem podstaw tymczasowego aresztowania w konsekwencji stosowania tego środka

w celach pozaprocesowych. Naruszenia gwarancji procesowych mają na tle ogólnej liczby naruszeń charakter incydentalny. W ramach tej części wyводу omówiono także sprawy historyczne, w których naruszenie Konwencji wynikało z przepisów dawno uchylonych i z tego punktu widzenia już nieaktualnych. Niemniej jednak, biorąc pod uwagę ponadczasowość standardów oraz próbę całościowej analizy orzecznictwa w sprawach polskich, omówienie tych spraw zostało uznane za istotne. W tej części zaproponowano zmiany legislacyjne, których potrzeba wynika z niewłaściwej praktyki organów krajowych i które mogą przyczynić się do jej poprawy.

Rozważania zamyka Zakończenie, zawierające podsumowanie wyvodu oraz najważniejsze wnioski pracy, a także propozycje zmian legislacyjnych wynikających z niezgodności procedury karnej ze standardami konwencyjnymi.

V. Wyniki analiz i wnioski

Punktem wyjścia było zbadanie, czy przyczyną stwierdzonych przez Trybunał naruszeń wobec Polski było wadliwe prawo, czy też praktyka jego stosowania. Ustalenie to determinowało bowiem kierunek i zakres ewentualnych zmian legislacyjnych. W tym celu w rozdziale drugim dokonano w oparciu o przepisy Konwencji, wypowiedzi judykatury oraz orzecznictwo Trybunału rekonstrukcji standardu strasburskiego w zakresie tymczasowego aresztowania, zaś w rozdziale trzecim przeanalizowano przepisy krajowej procedury karnej pod kątem ich zgodności z tym standardem.

Analiza ta potwierdziła, że przyczyną licznych naruszeń Konwencji okazała się zarówno wadliwa praktyka organów krajowych nieuwzględniająca standardów wynikających z Konwencji oraz orzecznictwa Trybunału jak i niedostateczne dostosowanie polskiej procedury karnej do przewidzianych tam wymogów przy czym naruszenia spowodowane niedostosowaniem polskiej procedury karnej do standardów konwencyjnych miały na tle ogólnej liczby uchybień charakter marginalny i w znacznej części zostały już wyeliminowane w ramach dotychczasowych zmian ustawodawczych. Zaznaczyć jednak trzeba, że zmiany wciąż wymaga szereg kluczowych jak i pomniejszych kwestii, które mogą przyczynić się do pełniejszej realizacji standardu. Dotyczy to w szczególności ukształtowania przesłanek tymczasowego aresztowania, długości jego stosowania, zapewnienia wymogu wykorzystania wolnościowych środków zapobiegawczych, czy wreszcie fundamentalnej dla przeciwdziałania nadużyciom kwestii odszkodowania.

Jako konieczne zmiany legislacyjne wskazano zrezygnowanie bądź co najmniej preredagowanie przepisów dotyczących stosowania tymczasowego aresztowania w oparciu o grożącą surową karę jako, że to ta przesłanka stwarza największe pole do nadużyć. Z jednej bowiem strony ustawa karna procesowa nakazuje stosowanie tymczasowego aresztowania w celu zabezpieczenia prawidłowego toku postępowania a tylko wyjątkowo gdy zachodzi uzasadniona obawa, że oskarżony, któremu zarzucono popełnienie zbrodni lub umyślnego występku, popełni przestępstwo przeciwko życiu, zdrowiu lub bezpieczeństwu powszechnemu w celu zapobiegnięcia popełnieniu takiego przestępstwa. Z drugiej strony dopuszcza, i tak zostało to zdefiniowane w uchwale Sądu Najwyższego z dnia 19 stycznia 2012 wydanej w sprawie o sygn. I KZP 18/11, stosowanie tymczasowego aresztowania wyłącznie na tej podstawie, że oskarżonemu grozi surowa kara. Te przepisy mogą być postrzegane jako wzajemnie się wykluczające i dopiero ich zmiana zapewni spójność regulacji oraz stworzy podstawy do tego, aby tymczasowe aresztowanie było faktycznie stosowane w celu zabezpieczenia prawidłowego toku postępowania.

Obowiązujące rozwiązanie w rozumieniu wynikającym z wymienionej uchwały Sądu Najwyższego nie uwzględnia wyrażanego wielokrotnie stanowiska Trybunału, który podnosił, że prawdopodobieństwo wymierzenia surowej kary stanowi co prawda istotny element w dokonywaniu oceny ryzyka ucieczki lub ponownego popełnienia tych samych przestępstw, jednakże poważny charakter zarzutów nie może sam w sobie uzasadniać stosowania długich okresów tymczasowego aresztowania. Jednocześnie Trybunał nie negował zasadności istnienia takiej przesłanki w katalogu podstaw uzasadniających tymczasowe aresztowania, a jedynie krytykował jej nadużywanie. W celu zatem realizacji standardu, zasadnym byłoby przyjęcie stanowiska uwzględniającego postulaty polskiej doktryny i traktowanie prawdopodobieństwa wymierzonej surowej kary jako przesłanki aresztu jedynie w połączeniu z przesłanką procesową – ryzykiem ucieczki bądź matactwa procesowego.

W ocenie autorki niniejszej pracy najpełniejszą realizację standardu konwencyjnego, a zarazem zasady stosowania tymczasowego aresztowania w celach procesowych można by osiągnąć poprzez powiązanie przesłanki zagrożenia surową karą z kryterium czasowym. Przy czym przesłanka ta mogłaby stanowić podstawę wyłącznie zastosowania tymczasowego aresztowania. Nie mogłaby natomiast stanowić podstawy jego przedłużania. Wykluczone też byłoby stosowanie na tej podstawie aresztu po wydaniu wyroku przez sąd I instancji. Stosowanie na tej podstawie tymczasowego aresztowania byłoby zatem ograniczone do 3 miesięcy. Takie rozwiązanie uwzględniałoby wymóg dysponowania przez organy

dochodzeniowo – śledcze instrumentami umożliwiającymi przeciwdziałanie utrudnianiu postępowania na wstępnym jego etapie, gdy nie dysponują jeszcze danymi umożliwiającymi potwierdzenie bądź wykluczenie ryzyka ucieczki bądź matactwa procesowego na podstawie danych o oskarżonym i ryzyko takie mogą domniemywać wyłącznie z grożącej surowej kary. Jednocześnie podstawowy, trzymiesięczny okres stosowania tymczasowego aresztowania powinien być wystarczający dla potwierdzenia bądź wykluczenia ryzyka zakłócania prawidłowego toku postępowania w oparciu o przesłanki procesowe związane z ryzykiem ucieczki bądź matactwa.

Dla zapewnienia pełniejszej realizacji funkcji zabezpieczającej prawidłowy tok postępowania rozważyć należałoby także postulaty odbywania tymczasowego aresztowania w system dozoru elektronicznego (SDE) jako wzmocnienie środka zapobiegawczego, jakim jest dozór policji (art. 275 Kodeksu postępowania karnego), wprowadzenia instytucji mediacji w zakresie tymczasowego aresztowania, a także korzystanie z algorytmu oceny ryzyka ucieczki lub utrudniania śledztwa.

System Dozoru Elektronicznego miałby być mniej kosztowną dla społeczeństwa i oskarżonego alternatywą dla osadzenia w areszcie śledczym pozwalającą oskarżonemu pełnić dalej role społeczne w rodzinie i w pracy, zapewnić utrzymanie sobie i osobom zależnym, a jednocześnie utrudniałby ucieczkę lub ukrywanie się, jak również bezprawne wpływanie na śledztwo. Mógłby także służyć zwiększeniu bezpieczeństwa osób pokrzywdzonych, z którymi oskarżony zamieszkiwał, w przypadku, gdy odstąpiono od stosowania tymczasowego aresztowania pod warunkiem opuszczenia przez niego lokalu. Policja mogłaby być zaalarmowana o złamaniu zakazu zbliżania się do pokrzywdzonych, już w chwili zbliżania się przez oskarżonego do wspólnego miejsca zamieszkania, pracy czy nauki.

Mediacje z kolei w zakresie stosowanego środka zapobiegawczego pozwalałyby uwzględnić potrzeby pokrzywdzonych. Dzięki mediacji ułatwione byłoby ustalenie takiej formy zabezpieczenia procesu, która będzie jak najmniej uciążliwa dla oskarżonego (który, przypominamy, na tym etapie jest osobą niewinną), ale jednocześnie zabezpieczy prawidłowy tok postępowania (w tym poczucie bezpieczeństwa ewentualnej osoby pokrzywdzonej).

Algorytmy oceny ryzyka ucieczki lub utrudniania śledztwa służyłyby, podobnie jak ma to już miejsce w wielu jurysdykcjach, jako podpowiedź dla sędziego w zakresie wyboru środków zapobiegawczych lub jako podstawa do określenia wysokości skutecznego poręczenia majątkowego. Początkowo sędziom może być udostępniona lista kontrolna z cechami

oskarżonego, na które należy zwrócić uwagę. W przyszłości na podstawie danych empirycznych dotyczących zachowań osób, mających określone cechy (demograficzne, ekonomiczne, społeczne) może powstać algorytm szacujący poziom ryzyka utrudniania śledztwa przez osoby o określonych cechach.

Analiza przepisów krajowych pod kątem zgodności ze standardem strasburskim wykazała także potrzebę zmiany polegającą na przereformowaniu przepisu art. 263 Kodeksu postępowania karnego w zakresie w jakim reguluje on nadzwyczajne, bezterminowe przedłużenie tymczasowego aresztowania. W obecnym brzmieniu, dopuszczającym wyjątki od wyjątków, przepis ten wypacza istotę wymogu sądenia w rozsądnym terminie bądź zwolnienia na czas trwania postępowania przewidzianych w przepisie art. 5 ust. 3 Konwencji, a także stwarza dogodne warunki do zbyt szerokiego wykorzystania funkcji antycypującej karę. Zgodzić należy się z postulatami, że jedynie precyzyjne limity czasowe możliwe do wyegzekwowania wymuszają właściwą modulację i reformowanie praktyki. Nadto określenie maksymalnego okresu stosowania tymczasowego aresztowania powinno zostać określone nie tylko w Kodeksie postępowania karnego, ale również w Konstytucji.

Potwierdzeniu bądź falsyfikacji kolejnej tezy, zgodnie z którą istotą stwierdzonego w Polsce problemu systemowego nie było długotrwałe stosowanie tymczasowego aresztowania, ani też nienależyte jego uzasadnianie, ale stosowanie go z pominięciem jego podstawowej funkcji procesowej, czyli jako środka służącego innym celom niż zabezpieczenie prawidłowego toku postępowania służyła dokonana w ramach rozdziału czwartego analiza orzeczeń wydanych przeciwko Polsce od momentu uznania jurysdykcji Trybunału w 1993 roku do końca 2022.

W niemalże jednogłośnej opinii doktryny problem systemowy związany z długotrwałością tymczasowego aresztowania był pochodną przewlekłości postępowań sądowych. Autorzy poruszający w swoich publikacjach przedmiotową kwestię powołują się na statystyki, z których miałyby wynikać, że zasadniczo podstawowym problemem polskiego wymiaru sprawiedliwości, generującym rozmaite naruszenia Konwencji jest przewlekłość postępowań występująca w około 38% wszystkich stwierdzonych naruszeń prawa do rozpoznania sprawy w rozsądnym terminie. Pochodną zaś przewlekłości postępowań karnych miałyby być druga największa pod względem częstotliwości grupa naruszeń prawa do wolności i bezpieczeństwa osobistego w postaci nadmiernie długiego tymczasowego aresztowania

(stanowiąca około 26% wszystkich takich naruszeń). Wskazują oni, że problem przewlekłego stosowania tymczasowego wynika z ogólniejszego problemu związanego z niezdolnością sądów do rozpoznania sprawy w rozsądnym terminie, długość postępowań w sprawach, w których jest stosowane tymczasowe aresztowanie, pociąga za sobą wielokrotne przedłużanie tymczasowego aresztowania.

Utożsamianie problemu systemowego z nadmiernym czasem trwania tymczasowego aresztowania wynika także z Rezolucji Tymczasowej Komitetu Ministrów z dnia 6 czerwca 2007 (2007)75 dotyczącej wyroków Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w 44 sprawach przeciwko Polsce gdzie wprost jako przyczynę problemów wskazuje się nadmierną długość aresztów tymczasowych (*on account of the unreasonable length of detention on remand*) zaś w celu ich rozwiązania zachęca się do podejmowania środków mających skrócić długość aresztów tymczasowych (*to reduce the length of detention on remand*). Identycznie istotę systemowego problemu ujmuje Memorandum Komisarza Rady Europy do spraw Praw Człowieka skierowane do Rządu Polskiego z dnia 20 czerwca 2007 roku dotyczące, między innymi, praktyki stosowania tymczasowego aresztu w Polsce w którym jako przyczynę skarg wskazuje się tymczasowe aresztowanie trwające od 4 do 6 lat. Utożsamianie problemu systemowego z długością stosowania tymczasowego aresztowania wynika także ze wspomnianego już wyroku w sprawie Kauczor przeciwko Polsce. Trybunał zauważa tam, iż w ostatnim czasie wydał znaczną ilość wyroków przeciwko Polsce, w których stwierdził naruszenie postanowień artykułu 5 ust. 3 Konwencji w związku z nadmierną długością aresztów tymczasowych. Odwołał się także do Rezolucji Tymczasowej Komitetu Ministrów z dnia 6 czerwca 2007 (2007)75 wskazując jako przyczynę jej podjęcia brak rozsądnej długości osadzenia w aresztach tymczasowych.

Konsekwencją błędnego definiowania problemu systemowego jest przyjęcie, że jedynie działania zmierzające do likwidacji przewlekłości postępowań karnych przyniosą pozytywny skutek w zakresie skrócenia czasu trwania środka zapobiegawczego polegającego na pozbawieniu wolności. W ocenie autorki niniejszej pracy jest to założenie błędne, odsuwające rozwiązanie faktycznych problemów związanych z tymczasowym aresztowaniem praktycznie w nieskończoność.

Gruntowna analiza orzecznictwa Trybunału potwierdziła, że problem systemowy wynikał nie z długiego czasu tymczasowego aresztowania, będącego konsekwencją ogólnej przewlekłości postępowania karnego, lecz ze stosowania tymczasowego aresztowania sprzecznie z jego podstawową, procesową funkcją w postaci zapewnienia prawidłowego toku

postępowania. Chodzi więc o rażące naruszenia samej istoty instytucji aresztu tymczasowego. W okresie od uznania przez Polskę prawa do skargi indywidualnej tj. do końca 2022 roku, Trybunał wydał łącznie 222 orzeczenia, w których stwierdził, iż tymczasowe aresztowanie było stosowane w oparciu o niewłaściwe i niewystarczające przesłanki mogące uzasadniać długość aresztu w konkretnych sprawach. Tymczasowe aresztowania w rozpoznawanych wtedy przez Trybunał sprawach trwały od 1 roku i 4 miesięcy do 7 lat i 11 miesięcy. W 152 sprawach sądy krajowe stosując i przedłużając areszty powoływały się jedynie na uzasadnione podejrzenie popełnienia przestępstwa, a także ogólnie konieczność zabezpieczenia prawidłowego toku postępowania oraz grożącą skarżącym surową karę a w przypadku przestępczości zorganizowanej także fakt przynależności skarżących do grupy przestępczej. Jedynie w 70 sprawach sądy odwołały się do konkretnych okoliczności przemawiających za ryzykiem zakłócenia prawidłowego toku postępowania, przy czym Trybunał nie uznał ich za właściwe i wystarczające bądź uznał, że mogły uzasadniać stosowanie tymczasowego aresztowania tylko czasowo. W kilkunastu sprawach władze krajowe wywodziły ryzyko utrudniania postępowania z nieprzyznania się do winy. Jedynie w 2 sprawach Trybunał uznał powoływane przesłanki tymczasowego aresztowania, a za podstawę naruszenia opieszałość władz krajowych. Z badań wynika zatem, że w zdecydowanej większości spraw tymczasowe aresztowanie było kontynuowane pomimo, że nie było ku temu podstaw procesowych.

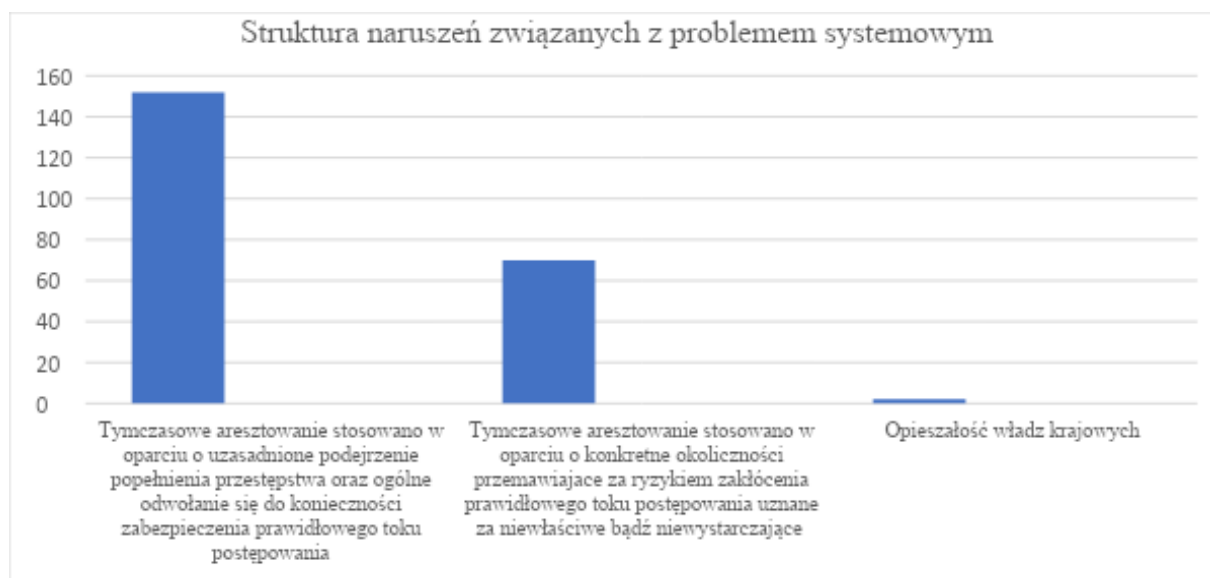

Tabela 1 Opracowanie własne na podstawie danych z bazy HUDOC.

Także ostatnia teza, zgodnie z którą przepisy dotyczące odszkodowania w związku z niesłusznym aresztem, a także przepisy cywilne dotyczące odpowiedzialności odszkodowawczej Skarbu Państwa nie realizują konwencyjnego standardu w zakresie odszkodowania i nie stanowią efektywnej procedury ubiegania się o odszkodowanie w związku z naruszeniami spowodowanymi stosowaniem tego środka została potwierdzona w ramach przeprowadzonych badań.

Podstawowym problemem związanym z implementacją standardu strasburskiego w zakresie odszkodowania w związku z tymczasowym aresztem okazało się ograniczenie możliwości dochodzenia odszkodowania wyłącznie do sytuacji, gdy osoba aresztowana nie została następnie skazana. W polskim porządku prawnym nie ma natomiast podstawy prawnej do dochodzenia odszkodowania w przypadku naruszenia gwarancji procesowych związanych ze stosowaniem tymczasowego aresztowania pomimo, że wymaga tego art. 5 Konwencji. W sytuacji zatem braku poinformowania bądź niewłaściwego udzielenia informacji o przyczynach zatrzymania i stawianych zarzutach, w przypadku nadmiernie długiego stosowania aresztu, czy niezasadnej odmowy zwolnienia za kaucją, jak również w sytuacji naruszenia wymogu równości broni bądź innych gwarancji *habeas corpus* w ramach sądowej kontroli aresztu aresztowany nie ma możliwości ubiegania się o odszkodowanie.

Podstawy takiej nie stanowią, ani przepisy Rozdziału 28 Kodeksu postępowania karnego, które dotyczą wyłącznie odszkodowania za niesłuszny areszt, ani przepisy cywilne. Przepis art. 417 Kodeksu cywilnego przewiduje wprawdzie, że za szkodę wyrządzoną przez niezgodne z prawem działanie lub zaniechanie przy wykonywaniu władzy publicznej ponosi odpowiedzialność Skarb Państwa lub jednostka samorządu terytorialnego lub inna osoba prawna wykonująca tę władzę z mocy prawa, ewentualnie jeżeli wykonywanie zadań z zakresu władzy publicznej zlecono, na podstawie porozumienia, jednostce samorządu terytorialnego albo innej osobie prawnej, solidarną odpowiedzialność za wyrządzoną szkodę ponosi ich wykonawca oraz zlecająca je jednostka samorządu terytorialnego albo Skarb Państwa. Niemniej dochodzenie odszkodowania na tej podstawie wymaga wykazania między innymi bezprawności działania władzy publicznej, przez co rozumie się niezgodność z prawem powszechnie obowiązującym oraz szkody. Wykazanie bezprawności byłoby ewentualnie możliwe wyłącznie w takich sytuacjach jak bezpodstawną odmowa dostępu do akt, którą można zaskarżyć w ramach zażalenia na zarządzenie prokuratora, czy skutecznie zaskarżona odmowa zwolnienia za kaucją. Polska procedura karna nie przewiduje natomiast możliwości zaskarżenia naruszenia pozostałych gwarancji przysługujących tymczasowo aresztowanemu.

W konsekwencji, o ile w ogóle uznano by dopuszczalność badania tego typu roszczeń, o tym, czy doszło do naruszania obowiązku informacji, bezpodstawnie pozbawiono oskarżonego bądź jego obrońcy możliwości uczestniczenia w posiedzeniu, a także innych gwarancji, a więc o zagadnieniach *stricte* karnoprosesowych, orzekłaby sąd cywilny.

Jeszcze trudniejszym wydaje się wykazanie szkody. Naruszenie każdej z wymienionych gwarancji procesowych przysługujących tymczasowo aresztowanemu może znacząco wpłynąć zarówno na decyzję w przedmiocie zastosowania bądź przedłużania tymczasowego aresztowania, jak również w ogóle na wynik toczącego się postępowania. Niepoinformowanie bądź błędne poinformowanie o przyczynach zatrzymania i stawianych zarzutach może prowadzić do znamiennego w skutkach, trudnego do odwrócenia na dalszym etapie postępowania przyznania się do winy. Naruszenie gwarancji związanych z dostępem do akt sprawy oraz posiedzeń sądowych, może w oczywisty sposób przekładać się na wynik rozpoznawanych w ramach tych posiedzeń czy dokumentów postępowań. Jednakże udowodnienie, że w konkretnych okolicznościach danej sprawy naruszenie tych gwarancji procesowych przełożyło się na niekorzystny wynik procesu wpadkowego w postaci postępowania w przedmiocie zastosowania bądź przedłużenia tymczasowego aresztowania jawi się jako praktycznie niemożliwe. Nie można bowiem wykluczyć, że w przypadku zapewnienia oskarżonemu wszystkich gwarancji, to jest dostępu do akt oraz udziału w posiedzeniu, a także właściwej informacji postępowanie gwarantowałoby oskarżonemu korzystne rozstrzygnięcie.

Poza tym dochodzenie roszczeń na podstawie art. 417 Kodeksu cywilnego wymaga, odmiennie niż w przypadku art. 552 Kodeksu postępowania karnego, uiszczenia opłaty stanowiącej 5% wartości przedmiotu sporu. Stanowi to z pewnością dodatkowe utrudnienie dla oskarżonych, a nierzadko wobec braku przewidywalności szans powodzenia roszczenia mogłoby prowadzić do rezygnacji z dochodzenia odszkodowania.

W konsekwencji dla dochodzenia odszkodowania w związku z naruszeniem gwarancji procesowych przysługujących tymczasowo aresztowanemu w ogóle brak jest podstawy prawnej do dochodzenia takich roszczeń. Takie ukształtowanie przepisów krajowych powoduje, że nie stanowią one skutecznego środka prawnego w rozumieniu art. 13 Konwencji. Możliwość ubiegania się o odszkodowanie w związku z naruszeniem gwarancji procesowych w sprawie, w której orzeka się w przedmiocie jednego z najważniejszych przysługujących człowiekowi dóbr winna być dostępna w ramach kompleksowo uregulowanego wniosku

o odszkodowanie, rozpoznawanego w postępowaniu karnym, w ramach przewidywalnej procedury. Przepis art. 552 Kodeksu postępowania karnego oraz art. 417 Kodeksu cywilnego tego warunku nie spełniają.

Kolejną problematyczną kwestią związaną z odszkodowaniem w związku ze stosowaniem tymczasowego aresztowania jest zaliczanie, w przypadku skazania, okresu tymczasowego aresztowania na poczet orzeczonej kary. Właściwy w tym zakresie przepis art. 63 Kodeksu karnego stanowi, iż na poczet orzeczonej kary zalicza się okres rzeczywistego pozbawienia wolności w sprawie. Przepis art. 417 Kodeksu postępowania karnego przewiduje natomiast, że zaliczeniu na poczet orzeczonej kary podlega również okres tymczasowego aresztowania odbytego przez oskarżonego w innej sprawie, w której postępowanie toczyło się równocześnie, zapadł w niej prawomocny wyrok uniewinniający, umorzono postępowanie bądź odstąpiono od wymierzenia kary. Rozwiązania powyższe, przewidują zatem nie dający się pogodzić ze standardami Trybunału automatyzm.

Analiza przedmiotowych przepisów prowadzi do wniosku, iż konieczne jest zastąpienie przyjętego przez ustawodawcę w przepisie art. 417 Kodeksu karnego automatyzmu, zobowiązaniem władz krajowych do badania w ramach postępowania w przedmiocie niesłusznego tymczasowego aresztowania zasadności stosowania tego środka, z uwzględnieniem całokształtu okoliczności konkretnej sprawy, od momentu jego zastosowania, a także rozmiaru poniesionej przez niesłuszenie aresztowanego szkody. Ponadto, zaliczenie aresztu na poczet kary winno być uzależnione od wniosku aresztowanego. W konsekwencji, koniecznym jest wprowadzenie zmian w przepisie art. 417 Kodeksu postępowania karnego. Zakładany efekt można by osiągnąć poprzez dodanie w przedmiotowym przepisie przed zdaniem „zaliczeniu na poczet orzeczonej kary podlega również okres tymczasowego aresztowania odbytego przez oskarżonego w innej sprawie, w której postępowanie toczyło się równocześnie, zapadł w niej prawomocny wyrok uniewinniający, umorzono postępowanie bądź odstąpiono od wymierzenia kary” zwrotu „na wniosek oskarżonego”. Niesłuszenie aresztowanemu natomiast, który nie zdecyduje się na zaliczenie aresztu na poczet orzeczonej w innym postępowaniu kary, nadal przysługiwać będzie roszczenie o odszkodowanie w związku z niesłusznym aresztem.